

Seija Miettinen

L A P P A L A I S T E N O L O J A

Filosofian maisteri Seija Miettisen
esitelmä Sampolassa seuran kokouksessa
9.12.1981.

Oletetaan, että Suomen vanhimmat asukkaat olisivat fennit, finnit, saamekansa: vanhimmissa historiallisissa lähteissä nuo nimet tarkoittavat samaa heimoa. Nimi Lappi, lappalainen esiintyy kirjallisuudessa vasta 1100-luvun lopulla. Tällöin Saxo Grammaticus puhuu "utrague Lappias'ta" (molemmista Lapeista). Kansasta, jonka oletetaan asuttaneen koko Suomen alueen, elää enää maan rajojen sisäpuolella vain 10 % eli noin 3000-3500 henkeä. On otettu tueksi kasvit, eläimet ja muinaislöydöt, kun on oletettu viimeisen jääkauden mannerjään jättäneen sulaksi osan Jäämeren ja Atlantin rannikkoa. Tuolla alueella lappalaiset olisivat kehittyneet omaksi rodukseen vuosituhansien aikana. Kun mannerjää sitten sulii, lappalaiset olisivat siiryneet kohtisisämaata ja tavanneet siellä toiseen rotuun ja kulttuuriin kuuluvia ihmisiä. Kahdettatoista vuotta (1820-1831) Utsjoen kirkkoherrana toiminut Jaakko Fellman sai sieltä alkuaan Ruijasta peräisin olevan historiallisen runon, jonka sisältö on askarruttanut tutkijoita; jos se on perimätietoa, se ulottuisi tuhannen vuoden taakse, ehkä kuaemmaksikin. Siinä kerrotaan lappalaisten tuleen nykyisille asuinpaikoilleen kolmessa vaiheessa eri aikana ja eri tahoilta. Myöhemmin saapuneet edustivat kehittyneempää kulttuuria, mutta kaikki havaitsivat olevansa sukulaisia ja sulautuivat toisiinsa. Erikoisinta sanotaan olevan, että uudessa kotimaasaan lappalaiset kohtasivat siellä ennestään asuneen kansan, joka puhui vierasta kieltä ja jon-

ka viimeisten edustajien olinpaikat olisivat olleet Tenoon laskevan Porssejoen rannalla. Toinenkin runo kertoo noista asukkaita.

Lappi on jo varhaisina aikoina kiinnostanut tutkijoita: Noin vuonna 55 j.Kr. syntynyt roomalainen historioitsija Cornelius Tacitus kertoo Germaania-kirjassaan lappalaisista: "Fenneille on ominaista ihmeellinen alkukantaisuus ja viheellinen köyhyys. Heillä ei ole aseita, ei hevosia, ei asuntoja. Ravintona ovat kasvit, vaatteina nahat, makuusijana maa. -- Eikä lapsilla ole muuta suojaa petoja ja sateita vastaan kuin jonkinlainen oksista punottu katos. Sinne palaavat työkykyiset, se on vanhusten turvapaikka". (Germaania 98 j.Kr.) Saksalaisentyinen Upsalan yliopiston puhetaidon ja politiikan professori Johannes Schefferus kirjoitti vuonna 1673 Laponia-teoksen, joka käännettiin 10 vuodessa neljälle maailmankielelle ja teki sillä Lappia ja lappalaisia tunnetuksi monissa maissa. Eräänä asiantuntijanaan hän käytti sodankyläläistä ylioppilasta Olaus Sirmaa, joka ensimmäisenä Suomen lappalaisena ylioppilaana luki teologiaa Upsalan yliopistossa.

Suomen nykyinen lappalaisväestö koostuu kolmesta pienestä heimonsirpaleesta: Inarijärven ympärillä olevista inarilappalaisista, kreikanuskoisista koltista (kolttaheimosta noin puolet asuu Venäjän puolella) ja tunturilappalaisiksi nimitetyistä, joita asuu Utsjoella, Pohjois- ja Länsi-Inarissa sekä Enontekiöllä. Jaakko Fellman, jonka muistiinpanoihin nykytutkimus tärkeältä osalta nojaa, kutsuu lappalaisia heidän harjoittamansa elinkeinon mukaan poro-, kalastaja-, metsä- ja paimentolaislappalaisiksi. Ensimmäiset elivät poronhoidolla, seuraavat kalastuksella, metsälappalaiset harjoittivat metsästyksen ja kalastuksen lisäksi poronhoitoa. Heillä niitä oli verraten vähän, talvella he olivat kotona, sillä metsälappalainen ei vaeltanut kauas. Paimen-

tolaislappalaiset elivät paimentamalla ja hoitamalla tilallisten poroja, olipa heillä joskus omiakin.

Suomen lappalaiset olivat satoja vuosia saaneet kalastaa Jäämeren rannikon yhteismaalla. Vuonna 1826 Norjan ja Venäjän rajakomissarjukset ryhtyivät jakamaan tuota maata eikä kukaan valvonut lappalaisten oikeuksia. Fellman oli vuonna 1822 kirjoittanut asiasta ministerivaltiosihteerille, paroni v. Rehbinderille, mutta asiaa ei virallisesti pantu paperille. Suullisesti huomautettiin, että pitääkööt oikeutensa. Tuo oli tärkeä asia kalastajalappalaisille, ja siksi Fellman koetti huolehtia siitä, mutta tuloksetta.

Vuonna 1695 Kaarlo XI hallitusaikana oli annettu julistuskirja Lapin asuttamisesta. Sitä pidettiin pysyvänä pohjana maanviljelyksen laajentamiselle alueelle, jonka vielä silloin katsottiin olevan varsinaista Lappia. Vaikka lappalaisten nautintaoikeuksia olikin määrä suojella, syntyi riitoja heidän ja uutisasukkaitten välillä: Jos lappalaisen naapuruus kävi haitaksi uutisasukkaalle, tämä sytytti metsän palamaan ja karkoitti lappalaisen hävittämällä näin jäkälämaat.

Lappalaiset paimentolaiskansana hävisivät ensin Kuusamosta. Esimerkiksi vuonna 1718 siellä oli vielä 89 perhettä, mutta vuonna 1760 ei enää ainoatakaan. He olivat joko siirtyneet pois tahi ruvennet maanviljelijöiksi. Samoin kävi Sodankylässä ja Kittilässä. Lappalaisia ahdistettiin yhä kauemmas pohjoiseen, osa siirtyi Jäämeren rannoille, osa etsi vapaita erämaita, lähtipä moni kerjäläisenä etelään. Eteläiseen Lappiin jäivät ne, jotka uutisasukkaitten tapaan rupesivat harjoittamaan maanviljelystä ja karjanhoitoa; saattoihan siinä ohessa pitää porojakin.

"Nälkä panee lappalaisen metsästäämään". Lappalaisen luontees-

ta kerrotaan, että puutteessa ja nälässäkään hän ei ole toivoton, vaan on uupumaton etsiessään ruokaansa ja myös autamaan lähimmäisiään. Lappalainen pyrkii tulemaan omillaan toimeen niin kauan kuin suinkin ja on sangen vähään tyytyväinen. Tätä kuvaa lappalaisvanhuksen sanonta: "Paljon pitää ihmisen olla vailla, kun ei saa". Ja on sanottu: "Lapinkodassa asunut tietää, ninkä verran ihminen elääkseen tarvitsee". Kotia on enää tuskin monia, turisteja varten niitä pystytetään tien poskeen. Mutta 1820-luvulla asuttiin kodassa, johon piti pienestä aukosta ryömiä sisälle, huone oli muutaman neliökynärän kokoinen, arina suhteettoman suuri, siinä pari pataa, toisessa kiehui kalaa, toisessa oli hienoksi survottua pettua: muutama kalanpala sekoitettiin pettuun, jolloin siitä tuli musta velli, jota lapset suurella ruokahalulla särpivät; se olikin päivän ainoa ateria.

Lappalainen on luonteeltaan sovinnollinen, se johtunee hänen hitaudestaan ja kylmäverisyydestään: Suomalainen raivostuneena, norjalainen uhkaavalla kerskailullaan, venäläinen todellisella tai teeskennennyllä vimmallaan saa koko lappalaisväestön pakenemaan. Vaan lappalaisessa on rohkeutta ei ainoastaan päälle karkaavaa peuraa vastustaessaan, vaan vieläpä taistellessaan raivoavaa karhuakin vastaan. Yksinäinen lappalainen voi kohdata sen ja voittaa. Sen sijaan karhu on repinyt hengiltä monen suomalaisen, norjalaisen ja venäläisen jääden itse henkiin. Tottahan lappalainen riitelee toisen kanssa, mutta miettii - ellei ole humalassa - pitkänkin tovin, ennen kuin vastaa toisen lyöntiin. Inarilaisia mainitaan ehkä kaikkein rauhallisimmiksi. He olivat muita lappalaisia köyhemmät, mutta itsetietoisimmat. Tervehdyksessäänkin he erosivat muista, sillä he vain tarjosivat käntensä ja sinuttelivat kaikkia. Utsjoen ja Norjan lappalainen suuteli ensin kättänsä, ennen kuin tarjosi sitä esimerkiksi virkamiehelle, jota kunnioitti. Sukulaiset taas tervehtivät toisiaan painamalla poskensa toisen poskeen. Venäjän ja Ruot-

sin lappalaiset - varsinkin jos olivat Venäjän lapinkielen sukua - tervehtivät toisiaan painamalla nenänpäät vastakkain. Kuvaus Inarin joulumarkkinoista vuonna 1821 ilmentää myös eri seutujen lappalaisten pukeutumista ja käyttäytymistä: Ensin tulivat inarilaiset perheineen, mutta sitten tunturilappalaiset, joita tuli eniten. Heillä oli tuuheat karhunahkaiset kaulukset ja pronssi-, hopea-, messinki-, tina- ynnä muilla kiiltävillä esineillä koristetut vyöt. Inarilaiset katselivat helyjä ja koreuksia harmistuneina, sillä he sanoivat usein, että tätä aikaa ei pitäisi käyttää maalliseen turhamaisuuteen, vaan sen pitäisi olla juhlena sielulle. Tunturilappalaisia paikalle tulleet torniolaiset kauppiaat saivat parhaiten petkutetuksi, koska nämä olivat persoja kiiltävälle romulle ja viinalle. Yleensä lappalainen pelkää lantalaisen tarjoamaa ensimmäistä ryyppyä, koska tunki heikkoutensa itsensä hallitsemisessa päästessään viinan makuun. Mutta kauppiailla oli kehitetyt keinonsa: he saattoivat ottaa lappalaisen kaupaksi tuomat tavarat ja kestitä häntä markkinoiden ajan, mutta lopuksi täyttivät hänen astiansa viinalla ja sanoivat kaupan olevan sillä kuitatun.

Inarin lappalainen oli varovaisempi, osti harkiten tavaraa ja varoi viinaa. Hän kyllä tarjosi asunnon tunturilappalaiselle ja korjasi vieraansa talteen, kun tämä oli juopunut. Tosin siitä oli inarilaisille hyötyäkin: hän saattoi saada hyvinkin pienistä vastatavaroista tunturilappalaiselta kuorimittain poronlihaa.

Viina ja tupakka olivat matkoilla yhteistä omaisuutta. Lappalainen saattoi säilyttää viinaa kaulassaan riippuvassa turskanmahapussissa; se oli tietenkin piilotettuna turkin alle, josta sitä ei helposti huomannut, ellei se ollut täynnä. Palloviinakannun hintana lieenee ollut porohärkä, vaatimella sai puoli kannua. Usein kerrotaan lappalaisten mieltymyksestä ostaa matkoillaan apteekista niin kutsuttuja Hockmannin tip-

poja: puoliksi laimennettua pirtua ja toinen puoli eetteriä sisältävä neste. Se aiheutti rajun humalan, mutta eetteri selvitti humalaisen, ennen kuin hän ehti paleltua hankeen. Kuka lienee keksinyt tuon turvallisen yhdistelmän.

Lapin ilmanala on eri seuduilla hyvinkin erilainen: se johtuu esimerkiksi meren etäisyydestä, nevojen ja soiden, tunturien tahi metsien läheisyydestä. Utsjoella oli pakkastavuonna 1831 -45°, 40° pakkaset kuuluvat kuitenkin poikkeustapauksiin. Joka kesä lämpötila nousee 25°:een, joinakin kesinä 30°:een. Mutta kun Pieg'g-olmai, tuulen jumala, oikein raivosi, matkalla oli oltava ilmanalaan sopiva puku. Siihen kuuluivat lapinkengät, kallokak, jotka oli tehty poron päänahasta, karvat ulospäin ja sukkien asememasta sisällä oli lapinheinää eli kenkäheinää. Se koottiin kesällä, tavallisesti elokuun alussa, sidottiin lyhteiski, kuivattiin ja pehmitettiin nuijalla, kunnes se hajosi pieniksi syiksi. Heinän sanottiin olevan sukkaa lämpöisempi kengässä, kun se sullottiin jalan ympärille. Tulen ääressä kuivatettuna samaa heinää saattoi käyttää viikon verran, ehkä kauemminkin. Kengänvarsi sidottiin pauloilla puolisääreen niin tiiviisti, ettei lumi päässyt sisään. Päälyshousut, puvsakak, olivat poron nahasta, puolireiteen asti karvaiset, mutta siitä ylöspäin peitottua nahkaa. Ne olivat lämpöiset ja miltei vedenpitävät. Alla oli sarkaiset alushousut, kaggess puvsakak, ja yllä poronnahkaturkki eli peski, peska muodda. Se oli sidottu tiiviisti kaulan ympäri, ettei lumi päässyt sisään. Lappalainen käytti sen alla ainoastaan lampaannahkaista turkkia villat ihoa vasten; se oli paidan asemesta. Suvella vaatteena oli sarkamekko, jonka päälle sateessa vedettiin muodda eli poronnahkaturkki josta karvat olivat lähteneet. Karhunnahkainen kaulus, siebenavte, kuului vielä talvivarusteisiin. Siihen käytettiin kolmannes karhunaljasta siten, että päästä ja niskasta puoliselkään saatiin yksi kaulus, karhunnahan takapuolesta toinen ja koivista kolmas. Kaulus peitti niskan, hartiat ja rinnan,

piti ne lämpöisinä ja kuivina ja oli samalla koristus. Lakki muistutti venäläisen talonpojan lakkia, oli vuorattu sisäpuolelta nahalla ja päällystetty veralla. ja leveällä nahka-reunuksella. Inarilaiset käyttivät patalakkia. Naisten päähineessä oli huippu, vihreästä, punaisesta tai sinisestä verasta, puinen nappi oli ommeltu huipun sisään; lakki oli kaikenlaisilla koristeilla kirjailtu. Kirkkomatkalla naisilla oli lakin ympärillä korea silkki- tai pumpulihuivi ja samanlainen kaulassa. Sekä naisilla että miehillä oli vyötäisillä nahasta tai villasta tehty neljän tuuman levyinen vyö. Tuolalaisen vaatetuksen sisältä katselivat lappalaisen surullisen synkät kasvot, hyväntahtoiset, myöntyväiset, rauhalliset. Lappalaisen tullessa kuulemaan uutisia hänen ensimmäinen kysymyksensä oli: "Onko maassa rauha?" Erotessa sanotaan puolest. Rauha on lappalaisen tervehdyssana, rauha hänen hyvästijättösanansa.

1800-luvulla lappalaiset oli jo käännytetty kristinuskoon. Ensimmäinen pappi, joka asui Utsjoen korkeudella, oli Jaakko Fellmanin isänisän isänisä 1600-luvulla. Tämä Esaias Mansvetus saavutti silloin vielä pakanallisten lappalaisten rakkauden ja luottamuksen, niin että he kävivät hänen luonaan saamassa opetusta ja lohdutusta vielä senkin jälkeen, kun "Mansvetus" oli muuttanut Inarista Kemijärvelle. Mansvetus kuoli vuonna 1697 ja haudattiin Kemijärven kirkkoon, mutta vielä vuonna 1821 tämän lappalaisapostolin ruumis todettiin hyvin säilyneeksi, vain silmät ja nenä olivat luhistuneet. "Tuonkaltainen sattuma olisi muissa maissa korottanut, etenkin semmoisen miehen kuin Mansvetus oli, pyhimykseksi".

Paljon oli lappalaisissa vielä taikauskoakin 1800-luvulla ja eiköhän sen jälkeenkin. Papin ollessa poissa asunnostaan ei kukaan lappalainen uskaltanut yöpyä kirkon lähellä, ainakin puoli penikulmaa piti olla väliä. Jopa arvokkaimmat ja oppineimmat lappalaiset mieluummin yöpyivät synkässä met-

sässä. Eihän aaveista ja salaisista voimista tiennyt, mutta pappiinhan ne eivät pystyneet.

Pakanuuden aikana etevin yläilmojen valtiaista oli Ukko. Sen palvonnan pääpaikkoja oli Inarinjärvessä sijaitseva korkea, harjumainen saari, Ukonsaari eli Ukonkivi: Kalliosaaressa on suuri luola, jossa muinoin palveltiin ukkosta. Aukon edessä oli vielä 1800-luvulla iso läjä sammaleen peittämiä poronsarvia. Jettanas, jättiläinen, otti kerran Aijegin, ukosen, kiinni luolassa Ukonjärvellä, lähellä Inarijärven länsipäätä. Ukon puoliso oli Akka, jonka asuinpaikka oli korkea vaara Inarijärven lounaisrannalla. Ukonsaaresta luultiin johtavan käytävä järven alitse Akkuun. Sitä myöten korkeat puolisot puhelivat toisilleen. Ukko tunnettiin myös nimellä Tiermes.

Auringon ilmestyttyä kaamosajan jälkeen lappalaiset olivat juhlineet sitä eli Peäiviä. Melkein joka perheellä oli kotansa lähellä seita, esimerkiksi Tiermestä tai Peäiviä esittävä. Seita saattoi olla kivi, kallio tai puupylväs, kanto, jossa uskottiin hengen asuvan. Tämän edessä suoritettiin uuraamiset tai lausuttiin rukoukset. Joskus yksityisellä henkilölläkin oli seita. Kyläkunnalla, joskus useammallakin, oli yhteinen seitansa uhripaikassa, joksi soveltui vuorenhuippu, korkea kallio, iso maakivi, saari, niemi, lähteenvierus, luola. Perheen seidalle uhrasi isäntä, kylän seidalle kylänvanhin tai, jos kyseessä oli tärkeä asia, tilaisuuteen kutsuttu noita. Naiset ja täysikasvuiset neidot eivät saaneet yleensä tulla pyhiin paikkoihin, eivät myöskään koirat. Naiset saivat uhrata muutamille naisjumalille. Kiviseidan luo rakennettiin usein lavamainen alttari, mutta puuseita voitiin asettaa itse lavallekin. Ympäri oli ladottu peuransarvia, lava ja sinne johtava polku koristeltiin vihreillä oksilla, kesällä koivun, talvella havupuun.

Syksy oli varsinaista uhriaikaa. Uhriksi annettiin vastakaadetun otuksen veristä lihaa nyljettynä; nahkoineen vain, jos saalis oli runsas. Uhraaja ryömi paljain päin kiven luo, laski kätensä sen päälle ja rukoili pyyntionnea. Anoessaan aina yhtä asiaa kerrallaan hän nosti aina kiveä, ja jos ki-vi tuntui keveältä, se oli merkki jumalan suosiollisuudesta. Kivi- ja puuseidat vihittiin tarkoitukseensa voitelemalla ne poronverellä ja karhun, majavan tahi muun eläimen ihralla, mikä milloinkin oli pyydykseen tullut. Puuseidat asetettiin kauniiseen paikkaan järven tai joen rantaan tai nurmikolle: puuseita oli suippo yläpäästään, johon toisinaan muovattiin päätä ja kasvojakin. Joskus kiviseitoja asetettiin vieretysten: yksi oli Stuurajunkare, toinen hänen vaimonsa muut lapsia ja palvelijoita. Viisihenkinen ryhmä, Darra eli Tarra, oli kertomusten mukaan saarella keskellä koskea, jonka kautta Torniojoki laskee Torniojärveen.

Monet vuoret ja kalliot ovat saaneet pitää lapinkielisen nimensä passi (pyhä) tai ailesvarre (pyhä vuori). Jokien ja järvien nimetkin viittaavat siihen, että niiden varrella on jumalia palveltu; Passejok, Passejavre, Ailesjok, Ailesjavre. Jos seitaan ei enää luotettu, saatettiin uhrilahjat ottaa pois, parjata sitä lauluissa, jopa lyödä pirstaleiksi tai polttaa.

Kaikella oli haltijansa: joka lehdolla, järvellä, vuorella, talolla, aarteella, eläimillä. Kentänpään akka on tietäjämuori, jota kukaan ei liene nähnyt. Sille, joka onnistui pääsemään puheisiin Geddeg-es-akkon eli galggon kanssa, tämä tavallisesti lupasi kaiken, mitä asianomainen pyysi ja piti myös sanansa. Juovla-stallu (joulutaalo) kulkee jouluna eläinraitoineen, johon se valjastaa kaikki metsänotukset karhusta hiireen asti. Jouluksi pitää pilkkoa puita tarpeeksi ja siistiä kotasiljo (pihamaa) puhtaaksi, jottei raito taker-tuisi roskeen. Joulutaaloksi sanotaan Utsjoella myös jou-

lunalusviikolla mutta varsinkin aattona kulkevia haltijoita, jotka ovat lappalaisen näköisiä, yllään pöykkyripeski, jalassa mahdottoman isot kallokkaat, kädessä nurinkäännetyt kinttaat ja päässä korkea punainen piippolakki. Ne vaanivat pimeässä mäkeälaskevia lapsia. Joulutaalolla on mukanaan suunnaton nahkasäkki, jonka se levittää auki mäen alle. Saaliiksi saamansa lapset taalo vie vuorenrotkoon, jossa asuu, kulkien jälkiä jättämättä. Se ei syö lapsia, vaan pitää nälässä ja tuo ne takaisin viimeistään Sylvesterinpäivänä. Tunnetuin haltijaolento on stallu, taalo, josta lappalaiset tietävät kaikkialla tarinoida. Se on kookas ja väkevä, mutta tuhma ihmisenkaltainen olento, joka asuu metsässä. Inarilaisten mielestä se ei ole ihminen eikä haltija, vaan "rietas", paholaisen ystävä: puoleksi ihminen, puoleksi piru. Kulkiessaan sillä on selässä hopeita sisältävä laukku, vyöllä veitsi ja mukanaan koira, rähk'kä. Lappalaiseen on taalo aina vihamielisessä suhteessa.

Kufihtarit asuvat kuivissa kunnasmaissa tai vaaroissa maan alla, omistavat paljon karjaa, kellokaslehmiä ja -lampaita sekä porotokkia. Kufiitariukoilla on komea maahan yltävä parta, neidot ovat kauniita, lihavia, koreissa vaatteissa, kihlautuvat joskus lappalaispoikien kanssa, mutta useimmiten vain muuten ilvehtivät. Olinpaikkaa muutaessaan ne kulkevat maan päällä. Ne ryöstävät mielellään lappalaisen lapsen ja antavat sijaan omansa. Se on ihmisen näköinen, mutta tylsämielinen ja puhumaton. Kun asia huomataan, pitää pistää reikä maahan ja sanoa: "Sinun, ilkeä kufihtari, pitää antaa takaisin lapseni ja ottaa itsellesi oma ruma lapsesi. Jollet anna, tuhoutuu koko sukusi". Kufihtari tuokin lapsen takaisin, mutta rumennettuna ja likaisena.

Monin paikoin Lapissa uskotaan maanalaisten viettävän onnellista elämää. Paatsjoen koltat uskovat, että lähteissä asuu

sil'd-nimisiä haltijoita, mies- ja naispuolisia. Utsjoella ei saanut varsinkaan kolmena päivänä ennen joulua iltaisin työskennellä, viimeisenä iltana ei saanut noutaa vettä, muuten kummitteli. Joulun ja loppiaisen välillä olivat niin sanotut sildin illat, jolloin tarkattiin tulevaisuuden enteitä kolmen tien haarassa tai varsinkin lähteen luona; ei saanut pelätä, vaikka mitä näkisi, muuten kävi huonosti.

Noita, noai'di, oli tärkeä henkilö, parantaja sekä uhripappi, joka pystyi torjumaan pahaa ja ottamaan selvää jumalien tahdosta. Jotkut olivat noitia synnynnäisiltä lahjoiltaan; heitä henget opettivat sairauksien kautta. Lentonoidat olivat etevimmät, osasivat lentää noidanpuuskina tai lintuina ja esiintyä muinakin eläiminä. Lovinoidat olivat sellaisia, joiden sielu tainnostilassa saattoi liikkua ruumiin ulkopuolella, esim. eläimen hahmossa noidat osasivat selvittää salaisia asioita ja langeta loveen ilman välineitäkin, mutta tavallisesti siihen tarvittiin noitarummun eli "kannuksen", kobdas, apua. Tavallisimmin rumpu oli hieman soikea, vakan tapaan tehty ohuesta puulistasta, mäntyä, kuusta, koivua, jonka syyt olivat myötäpäivään kierot. Se olikanneton ja pohjaton, mutta toisella puolella oli pingotettuna parkitusta poronnahasta tehty kalvo, toisella puolen taas poikkipuu kädensijana. Rumpua pidettiin hyvin kätkettynä poronnahassa tai kuikanahkakotelossa. Naimaikäinen nainen ei saanut sitä koskettaa. Noituuden mahti lienee jo sammumaisillaan.

Ammoisista ajoista ovat lappalaiset harrastaneet soittoa ja laulua. Laulu on nimeltään joiku, juoigus. Virsiä kutsutaan sanalla lavl tai lavllo. Joikujen nuotti on verraten yksitoikkoinen, milloin surullinen ja valittava, milloin hilpeä, joskus kosta ja raivoa uhkuva. Jos sen tulee ilmaista vihaa, siihen liittyy hammasten kiristys. Teksti on usein tilapäinen ja varsin usein sisältää vain muutamia sanoja, joita esittäjä jatkuvasti toistaa lisäten merkityksettömiä kertauksia kuten lul-lu, läl-läl-läl, nun-nun. Mutta muutaman sanan

ja tavun alituinen toistaminen luo lauluihin niiden yksinkertaisuudessaan jonkinmoisen runollisuuden vivahduksen. Lappalainen laulaa ahkerasti, laulaa kaikesta ympärillään olevasta, mutta omasta persoonastaan ei saa tehdä joikua. Sitä vastoin saa kyllä esittää toisen henkilön itsestään tekemää. Vainajasta ei sovi laulua esittää, joskin hänestä eläessään tehtyä voi esittää vielä hänen kuolemansa jälkeen. Lapsista ei yleensä lauleta, ennen kuin he ovat käyneet ripikoulun. Metsän otuksia nimitetään miesten veljiksi, lintuja naisten siskoiksi. Karhunlaulua eivät naiset saa esittää. Poroja paimentavan on laulettava senkin vuoksi, että pitää sudet loitolla. Paimenlaulu on esimerkiksi: "Laiha susi pitkähäntäinen". ja

Hauen joiku

Hauenvenkale,
suu kuin valaan,
kita kuin koski,
hampaat kuin suden,
leuka kuin keula,
nokka kuin lauta,
silmit kuin tähdet,
selkä on musta,
kylki on kirjava.

Helmipöllön joiku

Helmipöllö, yölintu,
ympäripyörivä pää,
välkähtävä silmä,
hiiriä syövä suu,
kirjaveljekä,
teräväkynsi,
hongannenässä istuu,
sopuleita vaanii.

Hukan joiku

Voi, voi, voi,
la, la, la,
lu, lu, lu,
fam, fam, fam,
huo, huo, huo!
Silloin hän näin,
kun on kyltynyt,
huoo, huoo, huoo,
vuooaa, vuooaa, vuooaa,

silloin hän näin,
kun poroa syö,
ja kun kerkeää,
niin alkaa laulaa
uuooaa, uuooaa, uuooaa.
Ja kun ulvomasta lakkaa,
niin juosta hölkkää
outain ja vuomain poikki.

Karhun laulu

Herää jo veliseni,
päivä jo vaaroille paistaa,
muurahaiset liekosilla juoksevat,
linnunlaulu jo korviin kaikuu,
akat jo nuottiansa korjaavat,
ukot jo käpyjäänsä kätkevät,
lapset jo leikkijousineen hyörivät.

Sydämeni lämmin

Eteenpäin kuljen,
taakseni ajattelen,
kauas on jäänyt
sydämeni lämmin,
muinainen armaani,
vain ulkokuva säilyy,
tie minne vieneekin
sulan meren rannalla,
kunnes loppuu retkeni,
päättävät päiväni.
Kauas on jäänyt
sydämeni lämmin.

(Sydämeni lämmin laululla erään kauppiaan renki lohdutti isäntäänsä lapinmatkalla).

Morsiamen laulua joikasivat 1600-luvulla Sodankylän nuorukaiset ollessaan kesäisin erossa morsiamistaan. Tämän Schefferus julkaisi vuonna 1673 Laponia-teoksessaan. Sanat hän sai Olaus Sirmalta, lappalaiselta ylioppilaalta. Tämä ja Kosiolaulu ovat lappalaisen kansanrunouden ensimmäiset painetut näytteet. Morsiamen laulu käännettiin myöhemmin monille kielille. Tunnetuin mukaelmista on Franzénin Juokse porosein.

Morsiamen laulu

Paistakoon päivä kirkkaasti Orajärveen!

Jos kuusten latvoihin kiipeäisin

ja tietäisin saavani nähdä Orajärven,

jonka kanervalaaoksossa hän on,

niin kaikki nämä puut minä raivaisin,

jotka tässä kasvavat nykyisin,

ja kaikki nämä oksat karsisin,

jotka kantavat hyviä vihreitä (lehviä).

Kiitäviä pilviä seurailin,

jotka kulkivat kohti Orajärveä.

Jospa sinne voisinkin lentää variksen siivin!

Ei ole minulla sotkan siipiä sinne lentääkseni.

Olet kyllä jo kauan odottanut,

Ihanimmat päiväsi, hellimmät

silmäsi, lämpimimmän sydämesi.

Jos kauaskin pakenisit,

silti (sinut) pian saavuttaisin.

Mikä voi olla lujempi

kuin suonirihma ja rautavitjat,

jotka puristavat kovasti ja

kietovat päämme, muuttavat kaikki

ajatuksemme? Nuorukaisen mieli

tuulen mieli, nuoren miete pitkä miete

- - - - -

Yksi on mieli minun ottaminen,

niin tiedän paremman (tien) löytäväni.

Taatsin seita

Taatsin seita! Minä kannan

metsän viljasta vaskirahaa,

veden viljan edestä,

kun minä hyvin saan,

messinkirenkaita annan maanantaina

ennen päivän nousua.

Tuon keskipäivällä

hirvaan sarvia

hirvaan saannin eteen,

kymmenen isoa hirvasta annan

hänelle parhaana kiima-aikana.

Vielä sitten peurasia

veden viljan edestä,

majavan ja karhun edestä

peurasia ja kettuja

tuon oinaan sarvia

metsän akan eteen,

kun minun hyvin käypi,

Mutta jos minun pahoih käy

minä kokoan yhdeksän

pihkaista puun latvusta,

poltan tämän pyhän paikan,

siirryn toiseen paikkaan.

Jos minä hyvin saan,

ristikettusia ja kissoja.

Ja kun kaikkia näitä saan,

minä tuon paljon uhreja,

hopeariksin veden viljasta,

siihen vielä kettuja ja ahmoja

vaskirahaa kolmanneksen.

Kuuva

Kuuva, Kuuva, kuulu noita,
Inarin petäjäjalka,
veti viljan meidän maasta,
kuljetti poikki ison enon,
poikki puuttoman tunturin
Inarin maan sisälle.
Torajainen, kuulu noita,
veti viljan takaisin

alempaa taivaan tähtiä,
Inarin maasta
yli puuttoman tunturin,
poikki ison enon,
toi viljan meidän maahan.
Kitkan, katkan, kittiläinen,
uurtomies iloitsi, kun hän
viljan palanneeksi ilmoitti.

Lapinmaan alkuasukkaat

Suuret joet olivat esteenä
Lapinmaahan kulkiessamme
Etsikäämme nimi maalleeme!
Löytömaa, olkoon Saamenmaa nimesi!
Lapin peuroja ajelkaamme
hankkiaksemme itsellemme ruokaa,
laittakaamme nuolemme oikein.

Turvekotia rakentakaamme,
kiskokaamme puita juurineen,
pankaamme turpeet ympärille,
asunnoksi itsellemme!
Kovera kivi oli patana
Lapin alkuasukkailla.

Jälkeentulleet nauravat,
kun löytävät heidän asuin-
sijansa.

Me jälkeentulleet tiedäm-
me kyllä:
oli täällä ihmisiä jo ennen
meitä.

Vihdoin ovat he oppineet
saamaan karjasta elantonsa.
Ei ole tämä laulu laulettu
ainoastaan Lapinmaasta
tai sen alkuasukasten elä-
mästä,
jotka ensiksi Lapinmaata
tallasivat
ja keksivät heinittää ken-
känsä.
Lopuksi muuttuivat ajat,
ja tultiin noitarummun aikaan.

(Taatsin seita, Kuuva ja Lapinmaan alkuasukkaat ovat
J. Fellmannin 1820-luvulla muistiinpanemia).

Sananlaskuja:

Aika muuttuu ja ihminen vanhenee.

Ainoata poikaa joka hakokin pistää.

Ei arkuus ikää jatka.

Ei ole niin köyhää, joka ei kumppaniaan auta, eikä niin rikasta, ettei apua tarvitse.

Ei se hättää tunne, joka ei ole itse hättää nähnyt.

Ennen Jumala säänsä parantaa kuin pahat ihmiset tapansa.

Joka koiraansa vihaa, se vihaa itseänsä.

Kenellä on suurempi huoli kuin paimenella?

Kykynsä mukaan hiirikin vikisee.

Köyhyy ei piiloon osaa.

Mikä vesi kaatuu, sitä ei takaisin ammenna.

Mitä rikkaampi, sitä ahneempi.

Jokainen itse kenkänsä käärii.

Kenkäheinät hupenevat kuin ruijalaisen tokka.

Kuka ei vähästä kiitä, ei kiitä paljostakaan.

Älä paini ihmisten vaan töiden kanssa.

Puheenparsia:

Väkevä kuin taalo.

Suora kuin suksilatu.

On kuin kellokasvaadin (johtamaan pyrkivä).

Olet kuin tarinan tyttö (Ihmisten nähden ahkera, muuten laiska).

Onpa, poikasen, kolautettu päähäsi (yksinkertaiselle).

Siinä on käpy (pähkinä purtavaksi).

Kerjäläisen ruokavero (niukka ateria).

Ei vetäissyt lakkiaan silmille (julkea).

Kyllä se hännälleen astuu (sanansa syöä).

Musta lentää silmästä (vihastuneella).

Nuori mies, mutta vanha pää (huonoälyinen).

Lappalaisten soittokoneena olivat monenmoiset rummut, tuohi- ja puutorvet. Myös pajunkuoresta tehtyjä puhallustorvia käy-

tettiin, olipa heillä huuliharppukin. Häissä ei ollut tapana soittaa paitsi Alalapissa, jossa tanssia säestettiin viululla.

1800-luvulla oli vielä jonkun vanhan ihmisen muistissa säilynyt katkelmia muinaislauluista, joissa puhuttiin yliluonnollisista voimista ja näkymättömistä olennoista. Vastenmielisesti he niitä sanelivat, osaksi maallisen rangaistuksen pelosta, osaksi uskonnollisesta arkatuntoisuudesta. Ja kiro sanat he karsivat kertoessaan pois. Tähän oli syvät juuret, sillä saamekansan taruissa oli muistoja siitä, miten moni arvokas perheenisä joutui mestauslavalle, koska oli harjoittanut muinaista laulutaitoa. Noiden laulujen pääasiallinen sisältö oli, kuinka lappalaiset muinoin anoivat epäjumaliltaan suotuisaa metsästystä, hyvää kalaonnea, terveyttä ynnä muuta ja vihdoin uhkasivat, että elleivät saa pyytämäänsä, he ottavat pois uhraamansa poronsarvet, jopa hävittävät jumalankin. Vanhoissa lauluissa ilmenee enimmin epätoivo ja synkkyys, huoli ja kärsimys, suru ja hätä, vaikka niissä joskus häämöttää onnellisemmankin ajan muisto.

Lähteitä: Fellman, Jaakko: 3. painos 1980. Poimintoja muistiinpanoista Lapissa. WSOY Porvoo

Itkonen, T.I.: 1948. Suomen lappalaiset I ja II
WSOY Porvoo

Kansallinen elämäkerrasto II osa 1929. WSOY Porvoo

Kuusi, Matti: 1963. Suomen kirjallisuus I. Otava
Keuruu

Paasilinna, Erno: 1965. Laaja Lapinmaa.

Arvi A. Karisto. Hämeenlinna
(sieltä: Väinö J. Oinonen:

Tunturien kasvit kertovat lappalaisista)